

УДК 37.013

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2019/5-1/9>О. Чуйко, д-р психол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID iD 0000-0001-7088-0961

МІСІЯ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В РОЗБУДОВІ ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

На сьогодні існує певна невизначеність щодо засадничих аспектів професії соціального педагога в суспільстві. Не менше протиріч викликає зміст цієї діяльності в контексті розгортання професійних практик у закладах освіти, зокрема в загальноосвітній школі. Головна ідея полягає в автономізації позиції соціального педагога, який формулює місію і цілі освітнього закладу, упроваджує філософію і політику "піклувальної практики" впливу освітнього середовища на психіку учня в досягненні ним психологічного благополуччя.

Ключові слова: соціальна педагогіка, місія, роль і функції соціального педагога, психологічна служба закладу освіти, психічне здоров'я, психологічне благополуччя, Діамантова модель, суб'єктні стосунки.

Постановка проблеми. Серед усіх соціальних змін, які відбуваються сьогодні в Україні, не можна оминати й тих процесів, які пов'язані із трансформацією поняття професії, професіоналізму і професійної діяльності. Причинами цього, як указують соціологи, у першу чергу є об'єктивні фактори революційного переходу до нового типу суспільства – "постіндустріального", "суспільства знань", "ринкового", інформаційного" (П. Джарвіс, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, М. Кастельс, Е. Тоффлер), що відображається як на змісті та характері діяльності людини в різних її чи іншої професії, так і на появу надмірної рухливості меж професії й спеціальностей всередині самої професії. "Розмитість" і "перетинання" професійних меж призвело до появи так званих професійних полів (груп подібних професій), які об'єднують великі групи людей, що займаються одним типом трудової діяльності. "Для її носіїв професія є не лише джерелом прибутку, але також визначає культурні (образ і стиль життя) і соціальні (схвалювана поведінка) стандарти" (Шакурова, 2014, с. 8) [1], тобто особливим чином побудований стиль життя професіоналів, їхня взаємодія із соціумом, способи комунікацій з іншими людьми.

Не винятком у цьому зв'язку стала професія соціального педагога в Україні, яка переживає складний, почасти драматичний шлях трансформації в останні три роки. Ще в 2013 році фундатор української соціальної педагогіки О. В. Безпалько у своїй статті "Соціальна педагогіка в Україні: етапи становлення і розвитку" визначила три послідовні етапи її становлення: перший – емпіричний (1960–1991); другий – теоретико-нормативний (1991–2006); третій – науково-методологічний (із 2006 р по теперішній час). Саме на третьому етапі, зазначала вона, "відбулось розмежування соціальної роботи і соціальної педагогіки як окремих галузей наукового знання і соціальної практики та були визначені точки перетину. Практично усталеним стало визначення соціальної педагогіки як галузі педагогічного знання, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища і умови соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії й взаємозв'язків особистості в мікро- і макросоціумі" (Безпалько, 2013, с. 188) [2].

Третій етап, який визначила О. В. Безпалько, дійсно є незавершеним, оскільки його науково-методологічне обґрунтування триває й понині, і особливої гостроти набрав цей процес у 2016 р., коли відбулось законодавче перепідпорядкування соціальної педагогіки із галузі знань 0101 "Педагогічна освіта" новоствореній галузі знань 23 "Соціальна робота". У широкому контексті змінилось професійне поле соціального педагога, який змушений був "перейти" із поля "педагогічного" (в якому є вчителі, педагоги, педагоги-організатори, класні керівники та ін.), у поле соціально-психологічне, серед яких – психологи, практичні психологи, соціальні працівники (яких відносять до кластеру

професій "допоміжних", "сервісних", "підтримуючих" тощо). Такий перехід вплинув на процеси професійної самоідентифікації, особистісної самооцінки, трудової мотивації соціальних педагогів і спричинив суб'єкту необхідність у "вирівнюванні" ситуації та професійному перенавчанні (Максимова, 2018) [3].

Варто зауважити, що за останні три роки відбулися серйозні науково-методологічні зрушення в самій соціальній роботі як галузі наукового знання і сфери прикладної практики. У тому ж 2016 році відбулось її виокремлення у самостійну галузь наукового знання за шифром 23, відкрито перші освітні програми підготовки докторів філософії PhD (із соціальної роботи) у закладах вищої освіти (зокрема в КНУ імені Тараса Шевченка, в Академії праці й соціальних відносин та ін.), були розроблені й затверджені державні освітні стандарти підготовки бакалаврів і магістрів за спеціальністю "Соціальна робота", нині завершується робота над розробкою Професійних стандартів із соціальної роботи. Крім того, реформування сфери соціальної політики в Україні за останні п'ять років, а саме: децентралізація влади, розвиток місцевого самоврядування, створення територіально-об'єднаних громад, деінституалізація інтернатних закладів, упровадження інклюзивної освіти і філософії інклюзії в суспільній свідомості, сприяли виокремленню соціальної роботи від інших галузей наукового знання і соціальної практики – психології та соціології, а також посилили реальний запит суспільства на кваліфікованих фахівців, здатних впливати і змінювати соціальну реальність.

Водночас, аналіз науково-практичних заходів на теренах України: наукових конференцій, Круглих столів, нарад, а також наукових публікацій, присвячених дослідженню і фіксації стану соціальної педагогіки в соціальній науці й практиці, указує на необхідність розробки концептуальної моделі професійної діяльності соціального педагога з урахуванням змін соціального контексту сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не претендуючи на повний аналіз публікацій, присвячених опису ситуації "певного сум'яття" з визначенням ролі і завдань соціального педагога, тим не менш можна виокремити певні тенденції в цьому науково-методологічному пошуку, які мають відношення до предмета написання цієї статті.

У 2018 році вийшов Наказ Міністерства освіти і науки України за № 509 від 22.05.18 "Про затвердження положення про психологічну службу в системі освіти України", в якому визначено професійні функції двох суб'єктів, відповідальних за "створення умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освіт-

нього процесу відповідно до цілей і завдань системи освіти" у закладах освіти [4]. Цими суб'єктами визначені практичний психолог, який здійснює психологічне забезпечення освітнього процесу, та соціальний педагог, на якого покладені функції із забезпечення соціально-

педагогічного патронажу. Попри диференційного розподілу функційних обов'язків між ними, документ відображає перетин або ж "накладання" професійних завдань цих спеціалістів, які відображено в таблиці.

Таблиця 1

Порівняння функцій практичного психолога і соціального педагога

Практичний психолог забезпечує	Соціальний педагог забезпечує
реалізацію розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти	просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо
Практичний психолог сприяє	Соціальний педагог сприяє
формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі	попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобігання та протидії домашньому насильству

Іншими словами, якби раптом довелось змінити або перепорядкувати функції між фахівцями – різниця була б непомітною, оскільки фактично ці функції є взаємозамінними. Зазначені обставини, на нашу думку, з одного боку, фіксують єдине поле професійної діяльності психолога і соціального педагога, але з іншого – загострюють питання професійної ідентичності, оскільки засоби і результат, на які спрямована в даному випадку діяльність одних й інших, і які власне становлять межі тих чи інших професій, – збігаються.

Натомість реальна практика часто викликає занепокоєння самих соціальних педагогів. Зокрема, автор статті І. І. Артемова, соціальний педагог, аналізуючи проблеми діяльності психологічної служби в школі, зауважує, що служба має "тенденцію прогресуючої її дезорганізації", оскільки постає як "безсистемне, малоорганізоване і достатньо "розпилене" явище" (Артемова, 2018, с. 158) [5]. Спеціалістів служби психологів і соціальних педагогів сприймають не як повноцінних учасників освітнього процесу, а як "гостей", які приходять на педагогічні наради з "інформацією або доповіддю". Причинами цього, на її думку, є відсутність "стратегічної діяльності" у цих фахівців загалом, і перекладання на них функцій класного керівника, заступника директора з виховної роботи, педагога-організатора зокрема. Цю ж тенденцію свого часу відзначила і автор цієї статті, аналізуючи роботу психологічної служби в школі: "швидше це формальна посада (ідеться про практичного психолога), роль якої зводиться до виконання функцій, які не впливають на якість життя дитини чи гуманізацію стосунків в освітньому середовищі" (Чуйко, 2018, с. 51) [6]. Водночас, І. І. Артемова зауважує, що в середовищі школи реально існують проблеми, які за своєю природою є соціальними, соціально-педагогічними та психологічними, але які потребують принципово інших підходів до їхнього вирішення, і це в першу чергу, є прерогативою професійної компетенції соціальних педагогів і практичних психологів.

Цієї ж думки дотримується і дослідниця А. В. Кунцевська (2018), яка підтримує необхідність розмежувань соціальних практик, і зазначає, що за своїм змістом соціальна педагогіка більше пов'язана із соціальною роботою, аніж із педагогікою, оскільки "у центрі її уваги – протиріччя між окремими індивідами, групами та соціумом, породжені соціальною нерівністю, порушенням прав людини, недосконалістю соціальної системи" (с. 48), що, власне, впливає на процеси соціалізації людини і призводить до соціальних явищ маргіналізації та ексклюзії. Інструментами впливу на ці деструктивні процеси є в тому числі й засоби педагогічні, які здатні активізувати процеси ефективного освоєння

соціального досвіду, але вони є лише засобами в структурі загальної компетенції соціального педагога [7].

Таким чином, виявлені протиріччя вказують на необхідність розмежувань професійних практик фахівців соціономічної діяльності, виокремлення основних завдань, функцій та методів роботи.

Мета статті полягає в конструюванні моделі діяльності соціального педагога, визначенні його місця й ролі у створенні освітнього середовища в закладі освіти.

Відправною точкою міркувань у розробці концепту, є, як уже зазначалося вище, переведення професії соціального педагога до розряду професій людиноорієнтованих (соціономічних професій), де соціально-педагогічна інтеракція (у широкому розумінні слова) орієнтована на надання послуги клієнту, який відчуває певний брак спроможності в соціальному чи психологічному благополуччі. Стосовно цього зарубіжні дослідники Г. Ейхстелер і С. Холтхоф (2012) зауважують, що "Соціальна педагогіка – це все про буття – про те, щоб бути з іншими та формувати стосунки, перебуваючи в сьогоденні та зосереджуючись на ініціюванні процесів навчання, бути автентичними та справжніми, використовуючи власну особистість, та про те, щоб надавати підтримку для розширення можливостей. Як така, соціальна педагогіка – це форма мистецтва, а не навичка, яку можна придбати" [8, с. 33].

Професійними "маркерами" соціального педагога сьогодення є проблеми соціальної дезадаптації людини в умовах суспільної напруги і стресогенності, девальвація інститутів влади, панування так званого "гібридного режиму" (за визначенням організації Economist Intelligence Unit, яка займається розробкою міжнародних рейтингів демократії), ціннісна зміна традиційних соціальних інститутів: освіти, сім'ї, виховання, культури, поява потужного агента соціалізації – масмедіа, неконтрольованої мережі інформаційних ресурсів тощо. Усі ці чинники негативно позначаються на якості життя українців, створюють соціальні бар'єри в реалізації потенційних здатностей та можливостей, призводять до маргіналізації й соціальної ексклюзії певних груп населення.

Отже, соціальна педагогіка поряд з іншими соціономічними професіями – психолога, соціального працівника, медика, юриста, має бути орієнтована на забезпечення психічного здоров'я людини, важливими складовими якого (за визначенням ВООЗ, 1998), є такі:

- позитивне сприйняття власного психічного благополуччя;
- відчуття власної гідності, упевненість у цінності своєї особистості та цінності інших людей;
- здатність підтримувати гармонійні взаємовідносини із внутрішнім світом думок і почуттів, справлятися з життєвими проблемами та свідомо йти на ризик;

- здатність установлювати, розвивати та підтримувати взаємно задовольняючі міжособистісні стосунки;
- здатність психіки до самоцілення (спонтанного відновлення нормального стану) після перенесеного шоку або стресу.

Виходячи із цього, психічне здоров'я варто розглядати як процес і результат в контексті практики надання професійної допомоги соціальним педагогом, який потребує відповідного інвестування в його збереження чи відновлення, і чітких критеріїв вимірювання ефективності його функціонування.

Водночас, такий підхід дозволяє говорити і про те, що психічне здоров'я – це інтегративне поєднання двох площин буття людини – психологічної реальності (з її особливостями функціонування психіки людини, моральними настановами, ціннісними орієнтирами, переконаннями, сформованою "Я-концепцією особистості, самооцінкою тощо) та реальності соціальної (із її системою соціальних відносин, стосунків, соціальним досвідом, соціальними зв'язками тощо). Тому фіксація двох площин у трактуванні психічного здоров'я індивіда – психологічної й соціальної в нашому контексті, видається визначальною, оскільки дозволяє припустити, що їхнє синергічне поєднання здатне забезпечити повноцінне соціальне функціонування людини, що визнається сьогодні найважливішою соціальною цінністю сучасного світу.

З огляду на це вбачається, що соціальна педагогіка має орієнтуватися на забезпечення успішного соціального функціонування індивіда (площина соціальної реальності), а предметом його професійного інтересу та діяльності мають стати ті умови, які ці здатність уможливають.

У який спосіб ми можемо говорити і фіксувати ті умови, що забезпечують, або ж ні, повноцінне соціальне функціонування індивіда? Фактично ці умови вже артикульовані в багатьох наукових і методологічних концептах. Ідеться про соціальне середовище (інклюзивне, освітнє, розвивальне, рефлексивне, інноваційне, багатокультурне), яке є не лише базовою теоретичною категорією соціальної педагогіки, але й безпосередньо практикоорієнтованим освітнім трендом сьогодення. Зокрема, у Документі МОН України "Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи" (<https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-11-03-bilshe-60-listiv-z-propozicziyami-i-dodatkovij>) зазначається, що перехід на педагогіку партнерства та компетентнісного підходу "потребують *нового освітнього середовища*".

Як відомо з історії педагогіки, важливість значення середовища у вихованні людини підкреслювали Ж. Ж. Руссо, П. Ф. Лесгафт, К. Д. Ушинський, Н. І. Пирогов, С. Т. Шацький, А. С. Макаренко та ін. Практичне втілення ідеї виховання середовищем було здійснено в діяльності німецьких "сусідських" інтегрованих шкіл (Нігермайер, Циммер), французької "паралельної школи" (Бло, Порше, Ферра), американських "шкіл без стін" (Уолтер, Уотсон, Хоскен). Драматизм упровадження середовищного підходу в Україні на початку ХХ ст. описує О. Ярошинська (2014), яка доводить, що він ґрунтувався на ідеях українських педологів ("харківська школа"), які плекали ідеї вільного виховання, стимулювання позашкільного середовища, цілісного підходу до виховання, і врешті – ідеї організації та розвитку колективу (О. Залужний, С. Лозинський, М. Басов та ін.) [9].

Важливим для розуміння суті феномена освітнього середовища є виокремлення тих її компонентів, які у своїй сукупності здійснюють вплив і створюють умови для розвитку особистості. Серед таких компонентів (за В. А. Ясвіним) виокремлюються:

- психодидактичний компонент (зміст освітнього процесу, способи діяльності, особливості організації навчання і управління процесами розвитку);

- соціальний компонент (стиль взаємодії (спілкування) між учителями і учнями, наявність комунікативно розподіленої навчальної діяльності, співробітництво, партнерство, комунікативна насиченість життя учнів і вчителів у стінах навчального закладу);

- просторово-предметний компонент (архітектурні особливості будівлі, обладнання, дизайн приміщень, особлива атрибутика навчальної обстановки);

- суб'єкти освітнього процесу.

Інтеграція усіх компонентів середовища робить його унікальним і особливим у конкретному інституційному закладі. Водночас, на нашу думку, соціальному педагогу належить особлива роль інтегратора всіх цих компонентів, який в даному контексті виконує особливу функцію із забезпечення "підключальної практики" впливу цих компонентів середовища на психіку дитини в досягненні нею психологічного благополуччя.

Відповідно, роль соціального педагога – упровадження певної філософії й політики функціонування освітнього середовища, яке має бути безпечним для дитини, гуманістично зорієнтованим, таким, що розвиває особистісний потенціал кожного суб'єкта і надає відповідні матеріальні, фізичні, психологічні, духовні ресурси. У цьому сенсі соціальний педагог є членом управлінської команди організаторів освітнього середовища, який формує ціннісно-настановчі орієнтири його функціонування, імплементує ці засадничі положення у викладацькі практики, фіксує ті "розриви", які призводять до порушення прав дитини та ігнорування її освітніх потреб. Його дії ґрунтуються на п'яти основоположних цінностях для мислення та етичної дії в соціальній педагогіці:

1. людська гідність кожної людини, яка вимагає нашої найвищої поваги;
2. відповідальність за свої моральні дії;
3. толерантність у зустрічі та повазі до різниці;
4. соціальна справедливість щодо справедливого розподілу можливостей участі та життєвих можливостей;
5. солідарність з неблагополучними членами суспільства [10].

Ці цінності забезпечують орієнтацію всередині суб'єктивності людської реальності таким чином, що вимагає від соціального педагога постійної критичної рефлексії та морального прийняття рішень.

Ця ідея кореспондує із широко популярною серед соціальних педагогів Великобританії так званою Діамантовою Моделлю G. Eichsteller, S. Holthoff (2011) [10], яку використовують як метафоричний спосіб ілюструвати ключові принципи соціально-педагогічного підходу – бачити діамант у кожній людині, незалежно від того, хто вона є чи що вона зробила або пережила. Роль соціального педагога полягає в тому, щоб допомогти вивести і відшліфувати внутрішній діамант, щоб він світився якомога яскравіше. Тому соціальна педагогіка в Діамантової моделі має чотири загальні цілі (рис. 1):

1. Well-being & Happiness – підвищення добробуту та щастя як на індивідуальному, так і на колективному рівні в коротко- та довгостроковій перспективі;

2. Holistic Learning – забезпечення цілісних можливостей навчання та позитивного досвіду протягом усього життєвого шляху;

3. Relationships – розвиток міцних, турботливих і справжніх стосунків, щоб люди відчували себе взаємопов'язаними, підтримуваними та відповідальними за інших;

4. Empowerment – надання можливості людям і громадам розвивати свої сили, беручи на себе відповідальність і контролюючи своє власне життя.

Рис. 1. Діамантова модель Г. Ейхстелера і С. Холтхофа

Цілі, викладені в Діамантовій моделі, є взаємопов'язаними, у своїй сукупності вони забезпечують цілісну перспективу, яка враховує як окрему людину, так і все, що робить її унікальною, та її соціальне середовище. Таким чином, в основі соціальної педагогіки лежить віра у внутрішнє багатство людини, в її спроможність бути сильною, винахідливою, здатною долати виклики, рухатися у напрямку позитивних змін.

Повертаючись до питання розподілу соціальних практик у функціонуванні освітнього середовища та виокремленні професійних меж між її суб'єктами: практичного психолога, соціального педагога і соціального працівника, то, вони, на нашу думку, є такі:

- **Практичний психолог** – реалізує завдання реструктуризації **психічної діяльності** людини з метою підвищення її соціально-психологічної компетентності.
- **Соціальний працівник** – здійснює практичну допомогу людині (сім'ї), що опинилась у **складних життєвих обставинах** з метою ефективного соціальної адаптації.
- **Соціальний педагог** – забезпечує створення **умов** для позитивної соціалізації та ефективної інтеграції людини в соціум.

Виокремлення специфічних завдань, притаманних цим професійним практикам, знаходимо і в працях німецьких дослідників, які теж тривалий час дискутують навколо розмежування сфер практик соціальної роботи і соціальної педагогіки.

Головну відмінність вони вбачають у тому, що соціальна педагогіка **діє, пропонує та ініціює**, а соціальна робота **сприяє дії** ("содействует" рос.), **реагує, інвертує** (від лат. Inverto – піддавати що-небудь інверсії, означає розщеплювати). Ці дії є різними за своїм смисловим, змістовим і технологічним наповненням. Якщо соціальний педагог здійснює спонукально-проективну дію, дію на створення, на ініціацію, на перспективу, на випередження (або попередження) ситуації, яка призводить до порушення нормативних умов соціалізації особистості, то соціальний працівник діє за фактом, втручаючись і вживаючи рішучих заходів у разі виникнення проблем соціального функціонування особистості. Про відмінність соціальної педагогіки від інших сфер соціальних практик указує і російський дослідник М. П. Гур'янова (2015), яка, на її думку, полягає "в активно-твірному характері її діяльності. Діяльнісна складова соціальної педагогіки – її характерна сутнісна риса" (с. 47) [11].

Виходячи із цього, саме на соціального педагога покладається функція творення середовища, яку можна сформулювати в категоріях місії як певного ціннісного конструкту професійної діяльності. На нашу думку, місія соціального педагога полягає в якісному вдосконаленні способу життя людини через гармонізацію стосунків

"людина – середовище", а метою діяльності – створення **умов** для позитивної соціалізації та ефективної інтеграції людини в соціумі.

Напрочуд важливим у цьому зв'язку є виокремлення тих механізмів соціальної дії, які забезпечують позитивну соціалізацію індивіда. За В. О. Рюль (2011) [12], у трактуванні поняття "соціалізація" завше виділяються два підходи: суб'єктно-об'єктний підхід (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, З. Фрейд, Г. Тард та ін.), за якого особистості відводиться роль об'єкта відносно суспільства; та суб'єктно-суб'єктний (Н. Смелзер, Дж. Г. Мід, Ч.-Х. Кулі, Е. Фромм, Д. Д'юї та ін.), де особистість – активний суб'єкт процесу соціалізації. Зокрема, другий підхід апелює до визначення, наданого свого часу Г. Андреєвою і трактується як "двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, це процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище" (Андреєва, 1980, с. 335) [13].

Аналіз публікацій українських дослідників, присвячених цьому методологічному конструкту, показує, що має місце і перший, і другий підходи. Зокрема, у підручнику "Соціальна педагогіка", за ред. І. Д. Зверевої, соціалізацію репрезентовано саме в парадигмі двосторонньої активності: "Процес включення індивіда в систему суспільних відносин має двосторонній характер. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, притаманний даному суспільству, а з іншого – активно відтворює у своїй діяльності та стосунках систему соціальних зв'язків, яка заковдана в соціальному досвіді людства" (Соціальна педагогіка, 2006, с. 17) [14].

Звідси звернення до інтенційної здатності людини бути творцем і активним суб'єктом самоздійснення і саморозвитку. Водночас, дещо суперечливим у цьому зв'язку виглядає в підручнику звернення до головної мети соціалізації – "допомогти вихованцеві **вижити** (виокр. нами) в суспільному потоці криз і революцій (екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній та ін.)". Таке трактування, на нашу думку, значно звужує потенціал як самої особистості, здатної лише до вироблення адаптивних механізмів існування в соціумі, так і до суті тих соціальних механізмів впливу (зокрема, через навчання, виховання, соціальну діяльність), які, власне, плекають саме такий "виживальний" тип поведінки особистості. Для справедливості зауважимо, що серед інших цілей соціалізації (у цьому ж рядку) є й ті, які апелюють начебто до суб'єктності індивіда: "**оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому**", але всі ці завдання не є "продовженням" установки на "виживання", оскільки в психологічному, точніше психічному сенсі, "виживання" – не передбачає розвитку рефлексії як здатності до розуміння способів виконання діяльності індивідом, тоді як усе решта: самовизначення, віднаходження тощо – є результатом саме рефлексії. Відповідно, ці цільові установки відрізняються між собою за змістовим і діяльнісним параметрами і не можуть об'єднуватись у спільному цілепокладальному конструкті. Водночас теза про "виживання" стала певним дороговказом для спеціалістів у царині соціально-педагогічної практики ("Методи роботи соціального педагога", 2012, с. 10–12) [15] і, відповідно, націлює на діяльність, де умови для вихованця є заданими, а головними механізмами соціалізації визначаються ідентифікація та різні види соціальної адаптації.

Таким чином, головним вектором змін у царині соціально-педагогічної практики сьогодні – перехід на ціле-

покладальну, діяльну парадигму розвитку особистості. Це кореспондує із загальною зміною парадигм в освіті (від знанневої до парадигми особистісно-орієнтованої), за якої освіта (освітні інститути) перестають бути місцем "здобуття знань", а стають середовищем "особистісної соціалізації індивіда, де змінюються підходи до управління процесами розвитку і саморозвитку особистості: педагогічна взаємодія здійснюється не через предметну діяльність, а через створення середовища розвитку особистості, в якому розгортаються життєво значимі ситуації й події" (Артюхіна, 2007) [16]. Водночас це пов'язано зі змінами суспільного контексту в Україні (а соціальна педагогіка завжди відображала особливості суспільних процесів). Установки, цінності часів радянської доби, які орієнтували на розвиток "об'єктності" соціальної поведінки, культивували віру людини в могутність "когось зверху", невіру у власну спроможність розв'язувати свої проблеми і досягати успіху тощо, поступово змінюється на суспільство "суб'єктності", в якому генеруються і впроваджуються соціальні інновації "знизу", формується конкурентне середовище ідей, проектів, обмін знань і ресурсів, а "основними провідними соціальними змін та інноваціями мають стати не економічні та владні еліти, а мережі соціальних активістів – представників суспільства, які готові й спроможні діяти суб'єктно. Це визначатиме сталість розвитку суспільства, здатність до постійного самовдосконалення" (Р. Савчинський, М. Наседкіна, 2016) [17].

Звідси й розуміння контексту соціальної діяльності соціального педагога в освітньому середовищі, який визначає завдання та процес з теоретичних позицій поза будь-якими чіткими інституційними умовами та інструментальними інтересами (а є орієнтованим на суспільні запити і процеси), і тим самим забезпечує автономію професії та звертається до рефлексивних і комунікативних здібностей працівника як запоруки його компетентності.

Висновки. Таким чином, науково-теоретичні розвідки дозволяють говорити про необхідність зміни підходів щодо місця і ролі соціальної педагогіки в суспільній практиці. Ці зміни пов'язані зі змінами суспільного контексту в Україні: демократизацією суспільних процесів, активізацією та інтеграцією громадянського суспільства, орієнтацією на перехід до відкритості освітньої системи тощо, а також тими соціальними проблемами (війна, бідність, міграція, криза сім'ї тощо), що позначається на якості життя та можливостях сучасної людини. Багато з них, включаючи дітей шкільного віку, не мають відповідних матеріальних, психологічних, фізичних ресурсів, необхідних для виживання і розвитку, а також можливостей користуватися своїми правами, використовувати свій потенціал, прогнозувати успішне майбутнє та реалізувати себе в ньому.

Убачається, що соціальний педагог освітнього закладу разом із практичним психологом працюють у спільному професійному полі, опікуючись психологічним благополуччям дитини. Водночас професійні межі, місія і завдання соціального педагога мають свою специфіку і відмінність. Соціальний педагог є провідником філософії й політики функціонування освітнього середовища, яке є безпечним для дитини, гуманістично зорієнтованим, таким, що розвиває особистісний потенціал кожного суб'єкта і надає відповідні матеріальні, фізичні, психологічні, духовні ресурси. Він критично оцінює та фіксує те, як рухається команда (суб'єкти процесу) у правильному напрямку, чи досягає прогресу, вступає в діалог про те, яким є насправді правильний напрямок, гнучко реагує на хибні соціальні впливи освітнього середовища на особистість дитини, бере участь у плану-

ванні впливу подій та розширення можливостей стосунків. Його місія полягає в якісному вдосконаленні способу життя людини через гармонізацію стосунків "людина – середовище", а метою діяльності – створення умов для позитивної соціалізації й ефективної інтеграції людини в соціумі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розкриттям поняття "позитивна соціалізація" та способам, завдяки яким вона досягається. Особлива роль у цьому контексті належить умінню вибудовувати особливий стиль стосунків соціальним педагогом, який сприяє набуттю ефективного (позитивного) досвіду і розвитку суб'єктності учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Шакурова А. В. Профессиональная идентичность учителей как субъектов трудового поведения / А. В. Шакурова. – Н. Новгород : НИСОЦ, 2014.
2. Беспалько О. Социальная педагогика в Украине: этапы становления и развития // О. Беспалько // Сибирский педагог. журн., 2013. – № 6. – С. 183–188.
3. Максимова Н. Проблема визначення сфери компетенції соціального педагога в освітньому просторі // Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні : Матеріали Круглого столу (24 травня 2018 року, Київ) / Н. Максимова; за ред. О. В. Чуйко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – С. 51–56.
4. Про затвердження положення про психологічну службу в системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України за № 509 від 22.05.18.
5. Артёмова І. І. Організація діяльності соціальної психолого-педагогічної служби в загальноосвітній школі // Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин) / І. І. Артёмова; за ред. О. В. Лісовця. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – С. 157–159.
6. Чуйко О. В. Проблеми та перспективи розвитку психологічної служби в школі / О. В. Чуйко // Вісник Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота, 2018. – Т. 1, № 3. – С. 48–53.
7. Кунцевська А. Соціальна педагогіка і суміжні практики: методологічний аналіз / А. Кунцевська // Матеріали Круглого столу (24 травня 2018 року, Київ) / за ред. О. В. Чуйко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – С. 45–51.
8. Eichsteller and Holthoff (2012). The Art of being a Social Pedagogue. Developing Cultural Change in Children's Homes in Essex. Available: <http://www.internationaljournalofsocialpedagogy.com/index.php?journal=ijsp&page=article&op=view&path%5B%5D=2>. Last accessed 7th July 2014
9. Ярошинська О. Витоки дослідження середовища як педагогічного феномена // [Електронний ресурс] https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2014_1/OlenaYaroshunska.pdf
10. Social Pedagogy: Developing and Maintaining Multi-Disciplinary Relationships in Residential Child Care. Available: https://www.researchgate.net/publication/320272486_Social_Pedagogy_Developing_and_Maintaining_Multi-Disciplinary_Relationships_in_Residential_Child_Care
11. Гурьянова М. П. Созидательная миссия социальной педагогии в современном обществе // [Електронний ресурс] <http://sevcbs.ru/main/wp-content/uploads/2015/12/511.pdf>
12. Рюль В. О. Дослідження феномена соціалізації в наукових концепціях розвитку особистості // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка, соціальна робота, 2011. – Вип. 23. – С. 150–153.
13. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для высших учеб. заведений. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 290 с.
14. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
15. Методи роботи соціального педагога : матеріали творчої групи соціальних педагогів / Г. Бондаренко та ін. – К. : Редакція загальнопед. газет, 2012. – 96 с.
16. Артюхіна А. І. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен (на материале проектирования образовательной среды медицинского университета) // [Електронний ресурс] <https://www.dissercat.com/content/obrazovatel'naya-sreda-vysshego-uchebnogo-zavedeniya-kak-pedagogicheskii-fenomen-na-materiale>
17. Савчинський Р., Наседкіна М. Суспільство, яке здатне себе змінити. [Електронний ресурс] // theukrainians.org/spilnoyediya-parttwo.

References

1. Shakurova, A. V. Professional'naja identichnost' uchitelej kak sub'ektov trudovogo povedeniya / A. V. Shakurova. - N. Novgorod: NISOC, - 2014.
2. Bespal'ko O. Social'naja pedagogika v Ukraine: jetyapy stanovlenija i razvitiija // Sibirskij pedagogicheskij zhurnal - № 6 / 2013 - S.183-188.
3. Maksymova N. Problema vyznachennja sfery kompetensij sotsialnoho pedahoha v osvitnomu prostori // Perspektyvy rozvytku sotsialnoho pedahohiky v Ukraini: Materialy Kruhloho stolu (24 travnja 2018 roku, Kyiv) / za red. O.V. Chuiko. - Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2018. -S.51-56.

4. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy za №509 vid 22.05.18 r. "Pro zatverdzhennia polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy".

5. Artomova I.I. Orhanizatsiia diialnosti sotsialnoi psykholoho-pedahohichnoi sluzhby v zahalnoosvitnii shkoli // Studentskyi naukovyi vymir sotsialno-pedahohichnykh problem sohodennia: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (26 kvitnia 2018 r., m. Nizhyn) / Za zah. red. O.V. Lisovtsia. – Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 2018. – S.157-159.

6. Chuiko O.V. Problemy ta perspektyvy rozvytku psykholohichnoi sluzhby u shkoli // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Serii "Sotsialna robota", K: KNU, Tom1, № 3, 2018 – S.48-53.

7. Kuntsevska A. Sotsialna pedahohika i sumizhni praktyky: metodolohichni analizy / Materialy Kruhloho stolu (24 travnia 2018 roku, Kyiv) / za red. O.V. Chuiko. – Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2018. – S.45-51.

Eichsteller and Holthoff (2012). The Art of being a Social Pedagogue. Developing Cultural Change in Children's Homes in Essex. Available: <http://www.internationaljournalofsocialpedagogy.com/index.php?journal=ijspp&page=article&op=view&path%5B%5D=2>. Last accessed 7th July 2014.

9. Iaroshynska O. Vytoky doslidzhennia seredovyscha yak pedahohichnoho fenomenu // [Elektronnyi resurs] https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2014_1/OlenaYaroshynska.pdf

10. Social Pedagogy: Developing and Maintaining Multi-Disciplinary Relationships in Residential Child Care. Available: https://www.researchgate.net/publication/320272486_Social_Pedagogy_Developing_and_Maintaining_Multi-Disciplinary_Relationships_in_Residential_Child_Care

11. Gur'janova M.P. Sozidatel'naja missija social'noj pedagogiki v sovremenom obshchestve // [Elektronnij resurs] <http://sevcsb.ru/main/wp-content/uploads/2015/12/511.pdf>

12. Riul V.O. Doslidzhennia fenomenu sotsializatsii v naukovykh kontseptsiiakh rozvytku osobystosti // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pedahohika, sotsialna robota". Vypusk 23, 2011. – S.150-153.

13. Andreeva G.M. Social'naja psihologija. Uchebnik dlja vysshih uchebnyh zavedenij. — M.: Aspekt Press, 2001. – 290 s.

14. Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii: Pidruchnyk / Za red. I.D.Zvierievoj – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 316 s.

15. Metody roboty sotsialnoho pedahoha: materialy tvorchoi hrupy sotsialnykh pedahohiv / Hanna Bondarenko ti in. – K.: Redaktsiia zahalnoped.hazet, 2012 – 96 s

16. Artjuhina A.I. Obrazovatel'naja sreda vysshego uchebnoho zavedeniia kak pedagogicheskij fenomen (na materiale proektirovaniia obrazovatel'noj sredy medicinskogo universiteta) // [Elektronnij resurs] <https://www.disscat.com/content/obrazovatel'naya-sreda-vysshego-uchebnoho-zavedeniya-kak-pedagogicheskii-fenomen-na-materiale>

17. Savchynskiy R., Nasiedkina M. Suspilstvo, yake zdatne sebe zminyty. [Elektronnyi resurs] // theukrainians.org/spilnodniya-parttwo

Надійшла до редакції 26.09.19

Рецензовано 08.10.19

O. Chuiko, Doctor of Psychology, professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID id 0000-0001-7088-0961

THE MISSION AND ROLE OF THE SOCIAL EDUCATOR IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION

The last three years have been associated with a change in the status of social pedagogy as a branch of scientific knowledge and professional practice, as a result of which it was transferred from the pedagogical branch to the branch of social work. In addition, serious social changes in Ukraine, related both to the development of democracy in society, the implementation of humanitarian reforms, and the emergence of a number of social problems (war, population migration, poverty, the crisis of the family institution, etc.), indicate the need for changes in the field of professional assistance aimed at ensuring the psychological well-being of citizens.

Today, there is some uncertainty regarding the main aspects of the profession of a social educator in society. But the content of this activity in the context of the deployment of professional practices in educational institutions, in particular in a secondary school, causes no less contradictions. The main idea is to autonomize the position of a social educator. A social educator should become a conductor of the philosophy and policy of the functioning of the educational environment, which is safe for the child, humanistically oriented, developing personal potential, providing appropriate material, physical, psychological, spiritual resources. His activities should be aimed at a critical assessment of the team's progress towards progress, a clear response to the negative social influences of the educational environment on the personality of the child, participation in planning the impact of events on the personality of the child and the acquisition of a positive socialization experience. His mission is to improve the quality of human life through the harmonization of human-environment relations, and the goal of the activity is to create conditions for positive socialization and effective integration of man in society.

Keywords: social pedagogy, mission, role and functions of a social educator, psychological service of an educational institution, mental health, psychological well-being, Diamond Model, subjective relations.

Е. Чуйко, д-р психол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID id 0000-0001-7088-0961

МИССИЯ И РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

На сегодня существует некоторая неопределенность относительно основных аспектов профессии социального педагога в обществе. Не меньше противоречий вызывает содержание этой деятельности в контексте развертывания профессиональных практик в учебных заведениях, в частности в общеобразовательной школе. Главная идея заключается в автономизации позиции социального педагога. Социальный педагог должен стать проводником философии и политики функционирования образовательной среды, которая является безопасной для ребенка, гуманистически ориентированной, развивающей личностный потенциал, предоставляющая соответствующие материальные, физические, психологические, духовные ресурсы для развития ребенка. Он критически оценивает и фиксирует то, как движется команда (субъекты процесса) в правильном направлении, достигает прогресса, вступает в диалог о том, каким на самом деле есть правильное направление, гибко реагирует на негативные социальные влияния образовательной среды на личность ребенка, участвует в планировании влияния событий и приобретение положительного опыта социализации. Его миссия состоит в качественном совершенствовании образа жизни человека через гармонизацию отношений "человек – среда", а целью деятельности – создание условий для позитивной социализации и эффективной интеграции человека в социуме.

Ключевые слова: социальная педагогика, миссия, роль и функции социального педагога, психологическая служба учебного заведения, психическое здоровье, психологическое благополучие, Бриллиантовая модель, субъектные отношения.